

de Stentor

Zoeken in nieuws

SPOREN

Van Batavia naar Bethesda

door Peter Leunissen

'Onuitstaanbaar' noemt P.A. Daum de hitte aan boord van de mailboot Prinses Marie, die hem en zijn gezin in de zomer van 1894 vervoert van Batavia, via Padang, Aden, Port Said en Genua naar Amsterdam. De schrijver-journalist kan dan niet vermoeden onder welke helse omstandigheden hij die reis vier jaar later opnieuw zal maken. Letterlijk doodziek dan, het magere lijf gesloopt door de malaria, overleeft hij ternauwernood de ruim een maand durende overtocht aan boord van de mailboot Koningin Regentes. Daum hoopt dan nog genezing te vinden in de geneeskundige badinrichting Bethesda in Laag-Soeren. Maar veertien dagen na aankomst, op 14 september 1898, overlijdt hij. Ver van het land waar hij als journalist/uitgever en auteur faam verwierf. Drie dagen later wordt hij begraven op de Oude Algemene Begraafplaats in Dieren. Een bordje bij de ingang, dat hij deelt met een andere auteur van faam, verwijst naar zijn graf: OD-MP Klasse I 44.

In 1799 wordt in het dorpje Gräfenberg in Silezië, dat toen nog Oostenrijks was, Vincenz Priessnitz geboren. Onderwijs is er nauwelijks voor de boerenzoon, maar Vincenz is intelligent en is hevig geïnteresseerd in ziekten en genezing. Al op jonge leeftijd staat hij in de wijde omgeving bekend als medisch deskundige. Priessnitz is ook een goed observator. Zo valt het hem op dat een aangeschoten hert meermaals een bad neemt in een koude beek achter zijn woning. De wond geneest. Ook ziet hij hoe herders gewonde dieren verzorgen door het leggen van met water gekoelde kompressen. Priessnitz constateert dat regelmatig baden in koud water heilzaam kan zijn. Hij ontwikkelt daarop de hydrotherapie: een kuur van wisselbaden die worden afgewisseld met activiteiten in de natuur als wandelen, werken op het land en houthakken. In het toenmalige Europa van de Verlichting, waarin het terugkeren naar de natuur hoog staat aangeschreven, slaat de hydrotherapie geweldig goed aan. Veel welgestelden zoeken heil voor hun kwalen in badinrichtingen die overal in Midden-Europa als paddenstoelen uit de grond schieten. Alleen al de badinrichting van Priessnitz zelf lokt op het hoogtepunt 1700 gasten per jaar.

Zo trekt ook Pieter Nicolaas Jut van Breukelerwaard, inwoner van Laag-Soeren en telg uit een zeer vermogende Amsterdamse koopmansfamilie, naar Duitsland. Geplaagd door jicht, wil ook hij de watermethode beproeven. Klaarblijkelijk heeft hij er veel baat bij. Jut van Breukelerwaard keert in ieder geval razend enthousiast terug en wordt in woord en geschrift een groot pleitbezorger van het fenomeen geneeskundige badinrichting. Sterker: hij besluit zelf een badinrichting te beginnen 'tot heil van de kranke menscheid'. Voor een goede locatie hoeft hij niet ver te gaan. Door Laag Soeren stromen namelijk twee sprengenbeekjes die stroomafwaarts samenvloeien tot de Soerense Beek. Grotendeels stromen de watertjes over het grondgebied dat hoort bij Huis te Laag Soeren. In 1849 koopt Jut van Breukelerwaard het landhuis met de bijbehorende gronden, met als doel er een badinrichting te bouwen. Het water daarvoor moet uiteraard worden betrokken uit de Soerense sprengen. In 1850 start de Zutphense architect B. Berkthout met de bouw van de 30.000 gulden kostende inrichting van Bethesda.

ONGEHUWD

In datzelfde jaar, op 3 augustus om precies te zijn, wordt 140 kilometer westelijker in een Haagse volksbuurt de heel wat minder gefortuneerde Paul Adrianus Daum geboren als kind van een ongehuwde moeder. De vader zal altijd onbekend blijven, maar het is niet uit te sluiten dat het een welgesteld persoon was. Het gebeurt in die tijd wel vaker dat welgestelden relaties aanknopen met hun vrouwelijke personeelsleden. En als er dan een kind van komt, weet de verwekker zich beschermd door een wet die het zoeken naar de vader verbiedt. Het is waarschijnlijk dat Daums moeder Maria ook als dienstbode werkte. Een geluk voor haar is dat haar familie haar niet verstoot wegens de schande van het ongehuwd zwanger zijn. Daum groeit dan ook op in het huis van zijn grootouders. Veel is niet bekend over zijn jeugdijaren. Vermoedelijk doorloopt hij wel de lagere school, en komt daarna als dertien- of veertienjarige te werken bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. In die periode trouwt hij en krijgt een eerste kind. Daum zet zijn eerste schreden op het literaire pad. Hij schrijft een aantal novellen die ook gepubliceerd worden in respectabele tijdschriften als Het Familieblad en Het Leeskabinet. Het begin van de jaren zeventig van die eeuw is ook een twaalfjarig Amsterdams jongetje van belang. Dankzij de inspanningen van zijn moeder en zijn tere gestel krijgt hij in 1871 de kans om kwekeling te worden aan de Bijzondere School van de Afscheiden Gemeente en later aan de Stadsarmschool nr. 14 in de Jodenbreestraat in Amsterdam. Hij zal zich ontwikkelen tot een van de grootste onderwijsvernieuwers van Nederland.

CONFLICTEN

Bethesda dreigt te mislukken, vooral als gevolg van het eigenzinnige optreden van Jut van Breukelerwaard. Deze weigert academisch geschoolde artsen aan te stellen in zijn toch als geneeskundig aangeduide badinrichting. Reden is dat hij hen ervan verdenkt teveel chemische preparaten (vergiften volgens Jut) voor te schrijven, terwijl hijzelf fanatiek aanhanger is van natuurlijke geneeswijzen. Hij haalt daarom natuurgenezers uit Duitsland en ligt vervolgens overhoop met de overheid. Uiteindelijk geeft de Soerenaar toe. Een medicus krijgt de leiding en op 1 mei kan Bethesda open. In de eerste twee jaar zijn er een kleine negentig gasten. Maar het blijft rommelen. Binnen de staf ontstaan conflicten; artsen lopen weg. Als Jut van Breukelerwaard dan in 1874 sterft gaat ook het badhuis voor twee jaar dicht. Welgestelden, maar ook halfvermogenden en minvermogenden kunnen er vervolgens weer terecht voor waterkuren, afgewisseld met activiteiten als biljarten, paardrijden, croquet en de jacht. Een van de aandoeningen die er behandeld wordt, is moeraskoorts oftewel malaria.

LIBERAAL

Daums novellen blijven intussen niet onopgemerkt. Hij krijgt dankzij de publicaties ervan in februari 1876 een baan aangeboden bij de Haagse krant Het Vaderland. Hij blijft er maar kort. Als hem eind 1878 wordt gevraagd mederedacteur te worden van dagblad De Locomotief in Semarang, grijpt hij dat met beide handen aan en vertrekt met zijn jonge gezin naar de Oost. In deze belangrijke handelsstad op Java gaat het hem voor de wind. Binnen een jaar staat hij aan het hoofd van wat dan het grootste dagblad van Nederlands-Indië is. Daum onderscheidt zich: hij schroomt niet als redacteur in te gaan op vraagstukken van sociale en levensbeschouwelijke aard. Hij is een kind van zijn tijd, verlicht liberaal en progressief al geldt dat laatste niet wat betreft zijn denken over koloniale verhoudingen. Waar Daum bijvoorbeeld zeer positief staat tegenover de geëmancipeerde vrouw (mogelijk vanwege zijn eigen verleden) heeft hij wat betreft zijn tweede vaderland slechts het Europese belang op het oog. Eind 1882 gaat Daums wens in vervulling om eigen baas te kunnen zijn. Hij kan het bijna failliete dagblad Het Indisch Vaderland kopen dat eveneens in Semarang verschijnt. Daum begint weer romans te schrijven. Hij ziet in het feuilleton namelijk een fraaie manier om de krant aantrekkelijk te maken voor een groot publiek. Tussen december 1883 en juli 1884 verschijnt 'Uit de suiker in de tabak' als feuilleton in zijn krant. Het is een succes. Onder het pseudoniem Maurits schrijft hij in totaal tien feuilletons die zich allen afspeelen in het Indië van die tijd.

Opvallend is dat in de eerste werken de inheemsen alleen maar een rol vertolken als ze in de werkelijkheid ook deden: die van bediende, landarbeider of concubine. De hoofdrol is voor de Europeanen. Het beeld dat Daum van de autochtonen schetst is vaak weinig vleidend. Maar dat verandert. In de laatste drie romans is er sprake van een duidelijke verschuiving in de aandacht voor de Indonesiër. Daum schetst hen meer als denkende en voelende mens en is kritischer over de opstelling van individuele Europeanen tegenover de inheemsen.

RECESSIE

Terwijl Daum successen boekt in Semarang, krijgt ook Bethesda de wind in de zeilen. In 1884 wordt het gebouw fors uitgebreid. Hoe belangrijk de badinrichting is, blijkt ook wel uit het feit dat Laag-Soeren in 1886 een eerste klas station krijgt. In 1905 wordt dat bovendien nog fiks verbouwd. In Bethesda hebben dan nieuwe technieken als de lichttherapie, het röntgenapparaat en de stoomketel hun intrede gedaan. De inrichting geldt zelfs als modernste van het land. Daum en Bethesda mogen furore maken, feit is dat het in Indonesië absoluut niet goed gaat. Economisch zit het land in een recessie. In 1873 heeft Batavia de oorlog verklaard aan het sultenaat Atjeh. Een snelle overwinning is voorzien maar blijft uit. De mannen van de Sultan blijken goed getraind en bewapend. In de jarenlange en kostbare conflicten die volgen laten duizenden het leven. Een en ander laat de Indische pers natuurlijk niet onberoerd. Daum behoort tot de felste critici van het koloniale beleid. Dat kost hem uiteindelijk zijn krant. In september 1885 schrijft hij kritisch over het gouvernement naar aanleiding van de oorlog in Atjeh. Het Indisch Vaderland wordt verboden. Tegen Daum wordt anderhalf jaar cel geëist waarvan hij uiteindelijk een maand zal uitzitten.

VERLOF

In Nederland kabbelt het leven voort. Men weet weinig van de problemen in de Oost. Het Amsterdamse kwekelingetje verhuist naar Den Haag, waar hij in het jaar dat Daum zijn krant

P.A. DAUM

Paul Adrianus Daum verbleef twee martelende weken' in de badinrichting Bethesda. Het pand heet nu Soeria. (Foto Cees Baars)

kwijtraakt, hoofd wordt van de Openbare School voor Onvermogenen. Aan deze school, waar vooral arbeiderskinderen schoolgaan, zal hij tot zijn dood in 1916 blijven werken. Het is hier dat Jan Ligthart, zoals hij heet, zijn pedagogische ideeën volledig zal ontwikkelen. Daum heeft een forse tik gekregen van het verbod van zijn krant, maar laat zich niet uit het veld slaan. Hij verhuist naar Batavia en richt daar samen met de uitgever G. Kolff het Bataviaasch Nieuwsblad op. Het is een succes, mede door de lage prijs waardoor het blad binnen het bereik van de minder welgestelden komt. Het Bataviaasch Nieuwsblad groeit uit tot een van de grootste Indische dagbladen. In 1894 gaat Daum voor het eerst met zijn gezin op Europees verlof. Hij geniet van het drie maanden durende bezoek aan Nederland dat wel wordt overschaduwd door de wetenschap dat zijn kinderen achter zullen blijven om in Nederland naar school te gaan. Bedroefd schrijft Daum dat hij zijn kinderen niet meer als kind terug zal zien. Tijdens het verlof bezoekt hij vermoedelijk ook Arnhem, dat hij weinig vleidend beschrijft: hij bewondert de gesoigneerde villa's aan de Velperweg, maar zo schrijft hij: 'ik zou er voor geen werelsch geld mijn leven willen enden'.

ZIEK

Daum kan dan niet bevroeden dat hij zijn kinderen veel eerder als gepland terug zal zien en dat hij uitgerekend op een steenworp afstand van Arnhem zijn levenseinde zal vinden. Want in 1898 krijgt Daum het, zoals het heet, aan de lever. Lijkt de aandoening eerst beheersbaar, in de loop van dat jaar wordt besloten naar Nederland te reizen. In de geneeskundige badinrichting in Laag Soeren is mogelijk verlichting te vinden. Dat Bethesda ook malaria behandelt, is niet zo vreemd. Het is absoluut geen onbekende ziekte in die tijd. Al in de zeventiende eeuw slachtofferde de 'zwartwaterkoorts' talloze Nederlandse missionarissen en handelslieden in West-Afrika. Trouwens ook Nederland kent dan nog een relatief milde vorm van malaria, overgebracht door de malariamug *nopheles atroparvus*, die in de vele brakke wateren in de kustprovincies uitstekend gedijt. Verder redelijk gezonde mensen genezen doorgaans ook van deze aandoening, die in de volksmond anderdaagse koorts heet omdat de koortsaanvallen om de andere dag optraden. En uiteraard raken ook vele reizigers naar de Oost besmet. Als Daum na een martelende zeetocht te Genua aankomt, blijkt hij te zwak om over land verder te reizen, zoals wel gebruikelijk was. Hij moet de reis met de Koningin Regentes voortzetten en komt aan in een feestelijk Amsterdam dat zich opmaakt voor kroning van prinses Wilhelmina. Daum is te ziek. Noch het water van de Soerense beken, noch de andere behandelmethode van Bethesda kunnen hem redden. Er zijn nog twee hoogtepunten: hij ziet zijn kinderen terug en wordt officier in de orde van Oranje-Nassau. Veertien september 1898 sterft hij, rustig en zacht na twee martelende weken. Drie dagen later wordt Daum begraven op de Oude Algemene Begraafplaats in Dieren.

LIGTHART

Op 13 januari 1916 stuwt een noordwester storm het water in de Zuiderzee hoog op. Een dag later draait de wind en neemt nog in kracht toe. Met snelheden tot 151 kilometer per uur beuken windstoten op de dijken. Honderden meters waterkering spoelen weg; duizenden hectares land lopen onder. Tientallen mensen komen om. De materiele schade in Noord-Holland, Gelderland en Overijssel is enorm. Nog steeds waait het hard als Jan Ligthart op 16 januari zijn vrijwel dagelijks wandeling begint vanaf de badinrichting Bethesda. De beroemde onderwijsvernieuwer en schrijver van onder meer *Ot en Sien* verblijft daar al sinds 1914. Zijn gezondheid is zwak. Hard werken, depressiviteit, overwerktheid en de plotse dood van zijn negenjarige zoon hebben hun tol geëist. Die dag loopt hij naar het Apeldoorns kanaal. Wat daar precies gebeurt is onduidelijk. Is het een plotse windstoot die de broze Ligthart zijn evenwicht doet verliezen? Stapt hij zelf in het steenkoude water? Hoe dan ook: hij komt in het kanaal terecht. Een schipper is getuige van het voorval en sleept hem snel aan de kant. Maar de hulp komt te laat. Ligthart is dood. In Dieren staat bij de ingang van de Oude Algemene Begraafplaats een bordje. Het verwijst naar de twee bekende mannen die er begraven liggen: Paul Adrianus Daum, journalist en schrijver van Indische romans en Jan Ligthart, pedagoog van internationale bekendheid en schrijver van onder meer *Ot en Sien*.

Boeken en novellen (onder meer):

Door den nood er uit (1874); Gebroken (1876); Uit de suiker in de tabak (1885); Hoe hij Raad van Indie werd (1888); Goena Goena (1889); Nummer elf (1893); Up en Downs in het Indische leven (1892); Aboe Bakar (1894).

Over Daum:

Gerard Termorshuizen, P.A. Daum Journalist en romancier van Tempo Doeloe, dissertatie 1988.

[verzend](#) | [print](#) | [abonneren op De Stentor](#)

De Stentor | 26-05-2004 | Zoeken in nieuws

Copyright © 2004 De Stentor - alle rechten voorbehouden

Copyright © 2004 De Stentor - alle rechten voorbehouden